

Dr hab. Joanna Sosnowska, prof. UŁ
Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk o Wychowaniu
Katedra Historii Wychowania i Pedagogiki

Łódź, 08.01.2020 r.

OCENA

dorobku naukowego, dydaktycznego i organizacyjnego

doktor Moniki Nawrot-Borowskiej

**ubiegającej się o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego nauk społecznych
w dyscyplinie pedagogika**

I. INFORMACJE O WYKSZTAŁCENIU I ZATRUDNIENIU

Doktor Monika Nawrot-Borowska jest obecnie zatrudniona na stanowisku adiunkta badawczo-dydaktycznego w Katedrze Metodologii Badań i Studiów nad Dyskursem na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

Tytuł magistra pedagogiki o specjalności resocjalizacja Habilitantka otrzymała w roku 2002, po ukończeniu studiów na Wydziale Pedagogiki i Psychologii w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Bydgoszczy. Po upływie pięciu lat, w roku 2007, otrzymała stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Rozprawa doktorska zatytułowana „Zapratrywania teoretyczne i praktyka nauczania domowego na ziemiach polskich w dobie zaborów od połowy XIX wieku do 1914 roku” została przygotowana pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Jakubiaka. Recenzentami w przewodzie doktorskim byli: prof. dr hab. Juliusz Jundziłł oraz dr hab. Adam Winiarz. Warto nadmienić, że praca doktorska otrzymała wyróżnienie Rady Naukowej Wydziału Pedagogiki i Psychologii UKW w Bydgoszczy.

Od roku 2006 do chwili obecnej dr Monika Nawrot-Borowska jest zawodowo związana z Uniwersytetem Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Przez jeden rok (2006–2007) pracowała na stanowisku asystenta w Zakładzie Historii Myśli i Doktryn Pedagogicznych Instytutu Pedagogiki na Wydziale Pedagogiki i Psychologii. Po uzyskaniu stopnia doktora (2007) została zatrudniona na stanowisku adiunkta w tym Zakładzie (w roku 2018 jednostka otrzymała nazwę Zakładu Teorii i Historii Wychowania), a następnie, od października 2019 roku – na stanowisku adiunkta badawczo-dydaktycznego w Katedrze Metodologii Badań i Studiów nad Dyskursem na Wydziale Pedagogicznym UKW w Bydgoszczy.

II. OCENA NAJWAŻNIEJSZEGO OSIĄGNIĘCIA NAUKOWEGO WSKAZANEGO PRZEZ HABILITANTKĘ

(art. 16 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym
oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki)

Najważniejszym osiągnięciem naukowym przedłożonym do oceny w postępowaniu habilitacyjnym przez dr Monikę Nawrot-Borowską jest cykl 44. tematycznie i problemowo powiązanych publikacji, któremu Habilitantka nadała wspólny tytuł: **„Dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku”**.

Zbiór ten obejmuje monografie, rozprawy naukowe i artykuły zamieszczone przez Autorkę w publikacjach zwartych i czasopismach, wydane w ciągu niespełna dekady (2010–2018), w kilkunastu cenionych wydawnictwach. Wśród takich oficyn wydawniczych są: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, Wydawnictwo Ateneum-Szkoły Wyższej w Gdańsku, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego Minerva, Wydawnictwo Athenae Gedanenses w Gdańsku, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Wydawnictwo Wszechnicy Świętokrzyskiej w Kielcach, Wydawnictwo CHRONICON, Wydawnictwo Poznańskie, Wydawnictwo Rys czy Wydawnictwo von borowiecky.

Recenzowane artykuły naukowe Habilitantka publikowała w wielu renomowanych czasopismach punktowanych, głównie o profilu pedagogicznym, jak: „Przegląd Pedagogiczny” (4 artykuły), „Biuletyn Historii Wychowania” (3), „Wychowanie w Rodzinie” (2), „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” (2), „Studia Edukacyjne” (2), „Problemy Wczesnej Edukacji” (1), „Rozprawy z Dziejów Oświaty” (1), „Studia Paedagogica Ignatiana” (1), ale również o profilu interdyscyplinarnym: „Studia Gdańskie” (1), „Litteraria Copernicana” (1) oraz „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” (1).

Na dorobek naukowy przedłożony do oceny przez dr M. Nawrot-Borowską składają się publikacje autorskie (35 tekstów) oraz wydane we współautorstwie (9¹). Wskaźnik samodzielnie przygotowanych przez Habilitantkę publikacji, stanowiących Jej najważniejsze

¹ Do dokumentacji Habilitantka dołączyła stosowne zaświadczenia.

osiągnięcie naukowe wynosi 80%; dorobek współautorski – 20%. Współautorkami i współautorami cyklu publikacyjnego dr Moniki Nawrot-Borowskiej byli/są pracownicy naukowi reprezentujący kilka polskich ośrodków akademickich:

- Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy: dr hab. Ewa Kubiak-Szyborska, dr hab. Dariusz Zając, dr Ewa Krause, dr Aldona Ossowska-Zwierzchowska
- Uniwersytet Gdański: prof. dr hab. Krzysztof Jakubiak
- Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu: prof. dr hab. Dorota Żołędź-Strzelczyk, dr hab. Katarzyna Kabacińska-Luczak
- Uniwersytet Wrocławski: dr Izabela Gomułka
- Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu w Gdańsku: dr Agnieszka Małek.

Wykaz 44. publikacji naukowych wchodzących w skład cyklu stanowiącego dorobek habilitacyjny Autorki obejmuje: trzy recenzowane monografie współautorskie; cztery rozdziały w recenzowanych publikacjach współautorskich; dziewiętnaście artykułów w recenzowanych i punktowanych czasopismach naukowych oraz osiemnaście rozpraw w recenzowanych pracach zbiorowych. Są to następujące publikacje:

❖ 3 recenzowane monografie współautorskie:

1. D. Żołędź-Strzelczyk, I. Gomułka, K. Kabacińska-Luczak, **M. Nawrot-Borowska**, *Dzieje zabawek dziecięcych na ziemiach polskich do początku XX wieku*, Wrocław 2016, Wydawnictwo CHRONICON, ss. 471 (recenzja: I. Michalska, K. Jakubiak).
 - Wkład Habilitantki w opracowanie publikacji wynosił 30%².
2. K. Kabacińska-Luczak, **M. Nawrot-Borowska**, *O zwykłych przedmiotach w niezwyklej codzienności. Bożonarodzeniowe zabawki dla dzieci na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku*, Poznań 2018, Wydawnictwo Naukowe UAM, ss. 300 (recenzja: I. Nowosad, D. Żołędź-Strzelczyk).
 - Wkład Habilitantki w opracowanie publikacji wynosił 50%.
3. E. Kubiak-Szyborska, D. Zając, E. Krause, **M. Nawrot-Borowska**, *Dojrzałość i dojrzewanie: kategorie, atrybuty, konteksty*, Bydgoszcz 2018, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, ss. 156 (recenzja: J. Górniewicz).
 - Wkład Habilitantki w opracowanie publikacji wynosił 25%.

² W Autoreferacie Habilitantka precyzuje rodzaj pracy własnej włożonej w wykonanie danej publikacji.

❖ 4 rozdziały w recenzowanych publikacjach współautorskich:

1. M. Nawrot-Borowska, *Przed świętami..., czyli o kłopotach dużych i małych z wyborem zabawek*, [w:] K. Kabacińska-Luczak, M. Nawrot-Borowska, *O zwykłych przedmiotach w niezwyklej codzienności. Bożonarodzeniowe zabawki dla dzieci na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku*, Poznań 2018, Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 61–110.
2. M. Nawrot-Borowska, *Święta czasem dzielenia się z potrzebującymi, czyli o braterskiej miłości i ofiarowywaniu zabawek*, [w:] K. Kabacińska-Luczak, M. Nawrot-Borowska, *O zwykłych przedmiotach w niezwyklej codzienności. Bożonarodzeniowe zabawki dla dzieci na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku*, Poznań 2018, Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 209–234.
3. M. Nawrot-Borowska, *O domowej „produkcji” zabawek, czyli o samodzielnym ich wykonywaniu*, [w:] K. Kabacińska-Luczak, M. Nawrot-Borowska, *O zwykłych przedmiotach w niezwyklej codzienności. Bożonarodzeniowe zabawki dla dzieci na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku*, Poznań 2018, Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 235–270.
4. M. Nawrot-Borowska, *O trudach dojrzewania płciowego i seksualności dzieci i młodzieży w II połowie XIX i na początku XX wieku (w świetle literatury pamiątkarskiej)*, [w:] E. Kubiak-Szymborska, D. Zając, E. Krause, M. Nawrot-Borowska, *Dojrzałość i dojrzewanie: kategorie, atrybuty, konteksty*, Bydgoszcz 2018, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 101–142.

❖ 19 artykułów w recenzowanych czasopismach punktowanych:

1. M. Nawrot-Borowska, *Dole i niedole dziecka wiejskiego na terenie ziem polskich w II połowie XIX i w początkach wieku XX w świetle literatury pamiątkarskiej*, „Problemy Wczesnej Edukacji”, 2010, nr 1 (11), s. 182–196, MNiSW: 6 pkt. Lista B.
2. M. Nawrot-Borowska, *Zabawy dzieci na wsi polskiej w II połowie XIX i na początku XX wieku w świetle literatury pamiątkarskiej*, „Przegląd Pedagogiczny”, 2011, nr 2, s. 39–65, MNiSW: 3 pkt. Lista B.
3. M. Nawrot-Borowska, *Przed narodzinami. Powinności kobiety brzemiennej w świetle poradników z końca XIX i początku XX w.*, „Studia Gdańskie”, 2011, T. 28, s. 277–301, MNiSW: 2 pkt. Lista B.
4. M. Nawrot-Borowska, *Higiena małego dziecka w świetle poradników z początku XX wieku*, [w:] *Dziecko w Polsce w XX wieku*, red. M. Nawrot-Borowska, A. Ossowska-Zwierzchowska, „Przegląd Pedagogiczny”, 2012, T. 1, s. 169–197, MNiSW: 4 pkt. Lista B.

5. M. Nawrot-Borowska, *Sprawy tajemne i nieczyste. Rola rodziny w wychowaniu seksualnym dzieci w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku w świetle poradników. Zarys problematyki*, „Wychowanie w Rodzinie”, 2013, T. 7, s. 127–162, MNiSW: 10 pkt. Lista B.
6. M. Nawrot-Borowska, *Zabawy dzieci ziemiańskich w drugiej połowie XIX wieku i na początku wieku XX w świetle pamiętnikarstwa*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2013, nr 29, s. 43–71, MNiSW: 9 pkt. Lista B.
7. M. Nawrot-Borowska, *Zabawy i zabawki dziecięce w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku – wybrane problemy z wykorzystaniem grafik z epoki*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2013, nr 30, s. 65–88, MNiSW: 9 pkt.; Lista B.
8. M. Nawrot-Borowska, *Tradycje powstania styczniowego i ich rola w wychowaniu patriotycznym młodego pokolenia (w świetle wspomnień z zaboru rosyjskiego) – w 150. rocznicę zrywu niepodległościowego z 1863 roku*, „Przegląd Pedagogiczny”, 2013, nr 1, s. 61–76, MNiSW: 8 pkt. Lista B.
9. M. Nawrot-Borowska, *Mamki – najemne karmicielki w świetle literatury poradnikowej z drugiej połowy XIX i początku XX wieku*³, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2014, T. 31, s. 85–111, MNiSW: 9 pkt. Lista B.
10. **M. Nawrot-Borowska**, A. Małek, *Wychowanie zdrowotne i higiena dzieci i młodzieży w świetle poradników dla rodziców z lat 1850-1970 – zarys problematyki*, „Przegląd Pedagogiczny”, 2015, nr 2, s. 85–124, MNiSW: 8 pkt. Lista B.
 - Wkład Habilitantki w opracowanie artykułu wynosił 50%.
11. M. Nawrot-Borowska, *O zabawach i zabawkach dzieci ziemiańskich w II połowie XIX i na początku XX wieku w świetle wspomnień pamiętnikarzy z Wielkopolski*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, 2015, nr 15, s. 94–123, MNiSW: 6 pkt. Lista B.
12. K. Jakubiak, **M. Nawrot-Borowska**, *Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze i jej funkcja edukacyjna*, „Studia Paedagogica Ignatiana”, 2016, Vol. 19, s. 15–46, MNiSW: 8 pkt. Lista B.
 - Wkład Habilitantki w opracowanie artykułu wynosił 50%.
13. M. Nawrot-Borowska, *„Nikt nam polskości z serca wyrwać nie jest zdolny” – ze wspomnień Leokadii Boniewicz o wychowaniu na wsi chełmińskiej w okresie strajków szkolnych*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 2016, T. 53, s. 61–82, MNiSW: 10 pkt. Lista ERIH Plus.

³ Tekst ten, przetłumaczony na język angielski został opublikowany w specjalnym angielskojęzycznym wydaniu „Biuletynu Historii Wychowania”: M. Nawrot-Borowska, *Wet nurses – hired breast-feeders in the light of the how to literature from the second half of 19th and early 20th century*, „Bulletin of the History of Education”, 2018, nr 38 Special Issue.

14. M. Nawrot-Borowska, „Grzech tajemny”. *Problematyka seksualności dzieci w świetle poradników z II połowy XIX i początku XX wieku*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2016, Vol. 11, no 1(39), s. 79–100, MNiSW: 9 pkt. Lista B.
15. K. Kabacińska-Łuczak, **M. Nawrot-Borowska**, *Dziecięce zabawki świąteczne w świetle wybranych źródeł ikonograficznych 2. połowy XIX i początku XX wieku*, „Studia Edukacyjne”, 2017, nr 46, s. 89–112, MNiSW: 13 pkt. Lista ERIH Plus.
 - Wkład Habilitantki w opracowanie artykułu wynosił 50%.
16. M. Nawrot-Borowska, *Seksualność dziecka i „tajemne grzechy młodości” w świetle poradników z drugiej połowy XIX i początku XX wieku. Zarys problematyki „Litteraria Copernicana”*, 2017, no 3, s. 69–87, MNiSW: 10 pkt. Lista B.
17. K. Kabacińska-Łuczak, **M. Nawrot-Borowska**, *Wymarzony prezent pod choinkę. O zabawkach świątecznych w literaturze i czasopismach adresowanych do dzieci z II połowy XIX i początku XX wieku*, „Studia Edukacyjne”, 2018, nr 49, s. 77–106, MNiSW: 13 pkt. Lista ERIH Plus.
 - Wkład Habilitantki w opracowanie artykułu wynosił 50%.
18. M. Nawrot-Borowska, *Wskazówki do samodzielnego wykonywania zabawek z papieru na łamach „Mojego Pisemka” z lat 1902–1915*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”, 2018, Vol. 13, no 3, s. 51–74, MNiSW: 9 pkt. Lista B.
19. M. Nawrot-Borowska, *Poradnictwo w zakresie wychowania w rodzinie na początku XX wieku w świetle czasopisma „Dobra Gospodyni”*, „Wychowanie w Rodzinie” 2018, nr 1/XVII, s. 51–84. MNiSW: 10 pkt. Lista B.

❖ 18 rozpraw naukowych w recenzowanych pracach zbiorowych:

1. M. Nawrot-Borowska, *Wizerunek ojca w polskich rodzinach ziemiańskich w świetle pamiętników z lat 1850-1914*, [w:] *Mężczyzna w rodzinie i społeczeństwie: ewolucja ról w kulturze polskiej i europejskiej. T. 1, Od średniowiecza do początku XX wieku*, red. K. Kabacińska, K. Ratajczak, Poznań 2010, Wydawnictwo Poznańskie, s. 109–137.
2. M. Nawrot-Borowska, *Zabawki dzieci polskich w drugiej połowie XIX i na początku wieku XX – zapatrywania teoretyczne*, [w:] *Dawne i współczesne zabawki dziecięce*, red. D. Żołądź-Strzelczyk i K. Kabacińska, Poznań 2010, Wydawnictwo Rys, s. 173–190.
3. M. Nawrot-Borowska, *Zabawy dzieci polskich w drugiej połowie XIX i na początku XX w. w świetle zapatrywań teoretycznych*, [w:] *Kultura, edukacja, rodzina, gender studies: antyk – Polska: praca zbiorowa*, red. B. Stawoska-Jundziłł, Bydgoszcz 2011, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 195–220.
4. M. Nawrot-Borowska, *Edukacja patriotyczna w rodzinach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku w świetle literatury pamiętnikarskiej*, [w:] *Niepodległość*

- i wychowanie: z doświadczeń II Rzeczypospolitej*, red. W. Jamrożek, E. Kula, M. Pękowska, Kielce 2012, Wydawnictwo Wszechnicy Świętokrzyskiej, s. 125–178.
5. M. Nawrot-Borowska, *Postulowana i rzeczywista rola mamek i nianie w opiece nad dzieckiem w rodzinach polskich w latach 1850-1914*, [w:] *Virginibus puerisque. T. 2, Z zagadnień wychowania i opieki nad dzieckiem w XVIII-XX wieku*, red. E. Kula, M. Pękowska, Kielce 2012, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, s. 267–285.
 6. M. Nawrot-Borowska, *Stosunek do ciała człowieka w wybranych publikacjach religijnych i religijno-wychowawczych o charakterze poradnikowym z II połowy XIX i początku XX wieku*, [w:] *Ciało człowieka w refleksji humanistycznej*, red. M. Żmudzka-Brodnicka, M. Brodnicki, Gdańsk 2013, Wydawnictwo Ateneum-Szkoły Wyższej, s. 137–169.
 7. M. Nawrot-Borowska, *Problematyka wychowania na łamach „Dwutygodnika dla Kobiet” (1880-1885)*, [w:] *Addenda do dziejów oświaty: z badań nad prasą XIX i początków XX wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2013, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 187–212.
 8. M. Nawrot-Borowska, *Porady w zakresie wychowania zdrowotnego i higieny dzieci i młodzieży na początku XX w. w świetle czasopisma „Dobra Gospodyni”*, [w:] *Historia – interpretacja – reprezentacja. 3*, red. L. Mokrzecki, M. Brodnicki, J. Taraszkiewicz, Gdańsk 2015, Wydawnictwo Athenae Gedanenses, s. 71–93.
 9. M. Nawrot-Borowska, *Problematyka zdrowia i higieny dziecka na początku XX wieku na łamach czasopisma „Dziecko”*, [w:] *Dziecko w perspektywie diachronicznej i synchronicznej*, red. M. Nawrot-Borowska, D. Zająć, Bydgoszcz 2016, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 109–132.
 10. M. Nawrot-Borowska, *Powinności kobiety – matki, żony i obywatelki w świetle czasopisma „Dwutygodnik dla Kobiet” (1880-1885)*, [w:] *Obywatelki na obcasach: kobiety w życiu publicznym (XIX-XXI w.). T. 2*, red. U. Kozłowska, T. Sikorski, A. Wątor, Radzymin – Warszawa 2016, Wydawnictwo von borowiecky, s. 33–55.
 11. M. Nawrot-Borowska, *Obrazki z dziejów lalki*, [w:] *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki: Księga jubileuszowa dedykowana profesor Danucie Koźmian*. T. 2, red. E. Magiera, J. Król, Szczecin 2016, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego US Minierwa, s. 427–445.
 12. M. Nawrot-Borowska, *Zabawka dziecięca na terenie ziem polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku w przekazach pamiątkarskich*, [w:] *Zabawka: przedmiot ludyczny i obiekt kolekcjonerski*, red. K. Kabacińska-Luczak, D. Żołędz-Strzelczyk, Poznań 2016, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, s. 193–231.

13. M. Nawrot-Borowska, *Zabawy, zabawki i zajęcia dzieci na początku XX wieku na łamach czasopisma „Dziecko”*, [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. Świat dziecka*, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź – Olsztyn 2016, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 253–280.
14. K. Jakubiak, **M. Nawrot-Borowska**, *Poznański „Dziennik Domowy” (1840-1847) – pierwsze polskie czasopismo rodzinne – o wychowaniu*, [w:] *Wielkopolska i Wielkopole w dziejach polskiej edukacji. Księga Jubileuszowa z okazji 50-lecia Zakładu Historii Wychowania na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, red. E. Głowacka-Sobiech, K. Kabacińska-Luczak, Poznań 2017, Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 449–474.
- Wkład Habilitantki w opracowanie tekstu wynosił 80%.
15. M. Nawrot-Borowska, *Wzorzec idealnej piastunki, niani, opiekunki dziecięcej w świetle poradników polskich z II połowy XIX i początku XX wieku*, [w:] *Kądział – Kołyska – Łoże: Atrybuty kobiecości na przestrzeni dziejów*, red. A. Głowacka-Penczyńska, K. Grysińska-Jarmuła, M. Opióła-Cegiełka, Bydgoszcz 2017, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, s. 169–191.
16. M. Nawrot-Borowska, *Zabawa dziecięca w ujęciu historycznym*, [w:] *Zabawa i zabawka. Konteksty, wartość, znaczenia*, red. B. Bilewicz-Kuźnia, Lublin 2017, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 47–96.
17. **M. Nawrot-Borowska**, K. Kabacińska-Luczak, *Co podarować dziecku na Gwiazdkę? Porady pedagogiczne i oferty reklamowe dla kupujących zabawki z II połowy XIX i początku XX wieku*, [w:] *Dom codzienność święto. Ceremonie i tradycje rodzinne. Studia historyczno-antropologiczne*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Kraków 2018, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, s. 209–228.
- Wkład Habilitantki w opracowanie tekstu wynosił 50%.
18. M. Nawrot-Borowska, *Zabawki dziecięce na grafikach dodatków modowych prasy kobiecej w XIX wieku*, [w:] *Zachować dla przyszłości. Sprawy szkolnictwa, oświaty i opieki w przekazie prasowym XIX i początków XX wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2018, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 209–228.

Wymienione monografie, rozprawy naukowe i artykuły, włączone przez Habilitantkę do zbioru zatytułowanego „Dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku”, stanowią imponujący liczebnie dorobek naukowy, powiększany, jak wspomniałam, od niespełna dekady. Ale – jak czytamy w Autoreferacie (s. 35) – aktywność badawczą, uwieńczoną jedną pozycją współautorską i kilkoma tekstami w czasopismach, Pani

Monika Nawrot-Borowska prowadziła jeszcze przed uzyskaniem stopnia doktora⁴. O dalszej, systematycznej i intensywnej pracy naukowo-badawczej Habilitantki wskazuje zbiór przedstawiony do oceny, bowiem otwierają go trzy teksty wydane w roku 2010, zamyka natomiast jedenaście prac opublikowanych w roku 2018. W sensie poznawczym i merytorycznym oraz źródłowym, dorobek ten osadzony jest jednoznacznie w historii wychowania, ale tematycznie wpisuje się również w inne subdyscypliny pedagogiczne: pedagogika rodziny, pedagogikę opiekuńczą, pedagogikę przedszkolną, pedagogikę zdrowia i teorię wychowania

Wybór przedmiotu badań, wspólnego dla cyklu publikacyjnego, jakim jest dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku, zasługuje na uwagę i docenienie, wpisuje się bowiem w obszar współcześnie prowadzonych, nie tylko w Polsce, i nie tylko z perspektywy historyczno-pedagogicznej, studiów nad dzieckiem i dzieciństwem. Liczne, wartościowe, dostępne na rynku wydawniczym opracowania, ukazujące „świat” dziecka w minionych epokach nie wypełniają luki badawczej, a nawet – wymagają pogłębionych dociekań, szczególnie wtedy, kiedy badacz dysponuje różnorodnymi materiałami źródłowymi. Taki materiał znalazł się w dyspozycji Habilitantki, która, zaprezentowanym cyklem publikacji, uzupełnia stan badań nad historią dziecka i dzieciństwa oraz wzbogaca ten nurt eksploracji o nowe, nie podejmowane dotąd lub tylko sygnalizowane, w kwerendach historyczno-pedagogicznych, problemy badawcze. Autorkę interesowało kilka zagadnień z życia najmłodszych w XIX/XX wieku, mianowicie: wychowanie dziecka w rodzinie, role wychowawcze rodziców, typowe dla dzieci formy aktywności, jak zabawa i nauka czy też aspekty wychowania moralnego, religijnego, patriotycznego i higieniczno-zdrowotnego (w tym seksualnego) potomstwa. Są to kwestie o tyle istotne, że w analizowanym okresie (II połowa XIX i początek XX w.), w Europie i na ziemiach polskich zachodziły przeobrażenia cywilizacyjne, kulturowe i społeczno-ekonomiczne implikujące zmiany w życiu rodzinnym. W świetle ustaleń Autorki: „Zmiany i postęp dokonujący się na gruncie wielu nauk, w tym higieny, medycyny, pedagogiki i psychologii znacząco oddziaływały na postrzeganie dziecka, określenie jego miejsca w rodzinie i społeczeństwie”, ponadto „(...) na rynku wydawniczym na terenie ziem polskich systematycznie wzrastała liczba publikacji o charakterze poradnikowym dla rodziców i wychowawców. Znacznie ożywił się również ruch na polu wydawnictw prasowych, rosła liczba tekstów adresowanych intencjonalnie do dzieci

⁴ Do uzyskania stopnia doktora M. Nawrot-Borowska była autorką 1. publikacji współredakcyjnej, 6. artykułów w czasopiśmie, 2. rozdziałów w monografiach, 3. recenzji i 1. sprawozdania. (Autoreferat, Załącznik nr 4).

(powiastki, historyjki, obrazki literackie, poezja, czasopisma itp.), które stanowią istotną część materiału źródłowego wykorzystanego jako podstawa dokonywanych ustaleń (Autoreferat, s. 8)”. Zarówno merytorycznie i czasowo zakreślone przez Habilitantkę pola eksploracji usytuowały badania w obrębie społecznej historii wychowania, ale również w kręgu badań nad historią życia codziennego i w nurcie rozważań formułowanych obecnie jako pedagogika dziecka.

W cyklu publikacji zaprezentowanych w procedurze postępowania habilitacyjnego, dr M. Nawrot-Borowska wyodrębniła trzy zasadnicze pola tematyczne – pozostające w komplementarnym związku – przyporządkowując doń kluczowe merytorycznie publikacje, zamieszczone w porządku problemowo-chronologicznym. Dzięki takiemu „zabiegowi” Autorka określiła problematykę szczegółową naukowych dociekań oraz dokonała omówienia zarówno celu naukowego zaprezentowanych prac, jak i osiągniętych wyników i wniosków. Konstrukcja cyklu publikacyjnego jest uporządkowana i logiczna, świadczy tym samym o refleksji badawczej Habilitantki, natomiast selekcja dorobku dobrze wpisuje się w zawartość treściową obszarów badawczych. Warto podkreślić, że tytuły poszczególnych działów tematycznych oraz przyporządkowane im teksty odzwierciedlają jednocześnie przebieg rozwoju naukowego Habilitantki (w tym etapy poszukiwań nowych zagadnień badawczych), ukazując przy tym intencjonalny wybór własnych poszukiwań, począwszy od okresu po uzyskaniu przez Autorkę stopnia doktora, po dzień dzisiejszy. Są to:

- ❖ Obszar badawczy I: Wychowanie dziecka w rodzinie.
- ❖ Obszar badawczy II: Zabawy i zabawki dziecięce.
- ❖ Obszar badawczy III: Wychowanie zdrowotne, higiena i seksualność dziecka.

Istotne informacje, z punktu widzenia metodologii postępowania badawczego, Habilitantka zawarła w Autoreferacie (s. 6–11). Dotyczą one stanu badań nad dziejami dziecka i dzieciństwa na świecie i w Polsce, uzasadnienia podjętych eksploracji naukowych, określenia przedmiotu, celu, problemów i metod badawczych, cezury czasowej oraz wyjaśnień definicyjnych.

Problematyka badawcza została przez dr M. Nawrot-Borowską przedstawiona w postaci pięciu pytań badawczych, brzmiących następująco:

1. Jaka była rola rodziny w wychowaniu dziecka i jakie były jej funkcje w II połowie XIX i na początku XX wieku?
2. Jaką rolę, poprzez upowszechniane treści (zalecenia, postulaty), odegrała ówczesna prasa kobieca i rodzinna oraz poradniki pedagogiczne i higieniczno-medyczne

w popularyzowaniu wiedzy o dziecku, jego rozwoju i wychowaniu oraz kształtowaniu świadomości pedagogicznej rodziców?

3. Jakie były rodzaje, klasyfikacje, funkcje, przemiany i czynniki warunkujące wybór zabaw i zabawek dziecięcych w II połowie XIX i na początku XX wieku, zarówno w ujęciu zapatrywań teoretycznych jak i praktyki edukacyjnej?
4. Jak w ówczesnej literaturze pedagogicznej, higieniczno-medycznej opisywano kwestie związane ze zdrowiem i higieną dziecka, jego dojrzewaniem i seksualnością?
5. Jakie aspekty życia i wychowania rodzinnego dziecka oraz poradnictwa wychowawczego znalazły swoje odzwierciedlenie w pamiętnikarstwie?

Szczegółowych odpowiedzi na postawione pytania udzieliła Autorka, zarówno na łamach tekstów pogrupowanych we wspomnianych trzech obszarach, jak i w podsumowaniu własnego dorobku, w Autoreferacie (s. 25–29).

Pierwszy obszar tematyczny zatytułowany „**Wychowanie dziecka w rodzinie**” obejmuje **13 tekstów**, w tym: 6 artykułów opublikowanych w czasopismach fachowych oraz 7 rozpraw w pracach zbiorowych.

Problematyka tej części dorobku naukowego wpisuje się w nurt badań nad wychowaniem rodzinnym dziecka, zainicjowanych w latach 90. XX wieku przez bydgoskie środowisko historyków wychowania, na czele z prof. K. Jakubiakiem i prof. J. Jundziłłem, w którym Habilitantka, „wzrastała” – podczas studiów magisterskich i doktoranckich. Jak dowiadujemy się z Autoreferatu (s. 11), udział w seminarium pod kierunkiem prof. K. Jakubiaka zaowocował pracą magisterską poświęconą roli rodziny w utrzymaniu tożsamości narodowej Polaków w okresie zaborów („Rola rodziny i nauczania domowego w utrzymaniu tożsamości narodowej Polaków na terenie zaboru rosyjskiego w drugiej połowie XIX wieku i w początkach wieku XX w świetle pamiętnikarstwa”). Ten kierunek badań, dotyczący wychowania w rodzinie, osadzony w tym samym okresie dziejowym, Autorka kontynuowała w kolejnych latach rozwoju naukowego. Podczas studiów doktoranckich, pod opieką naukową wspomnianego prof. K. Jakubiaka prowadziła badania uwieńczone dysertacją poświęconą zagadnieniu nauczania domowego dzieci polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku.

Problematyka publikacji włączonych przez dr M. Nawrot-Borowską do działu „**Wychowanie dziecka w rodzinie**” obejmuje kilku istotnych, z punktu widzenia historii wychowania, wątków: 1. dzieciństwo na wsi na terenie ziem polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku, 2. wizerunek ojca w rodzinie ziemiańskiej, 3. role wychowawcze

rodziców, w tym funkcja najemnych opiekunek dziecięcych (mamki, piastunki, nianie), 4. kształtowanie postaw patriotycznych najmłodszych oraz 5. rola prasy w popularyzowaniu problematyki wychowania dziecka w rodzinie. Podstawą źródłową tekstów jest literatura poradnikowa i pamiętnikarska oraz czasopiśmiennictwo, głównie prasa kobieca i rodzinna.

Cykl artykułów poświęconych wychowaniu dziecka w rodzinie otwiera tekst *Dole i niedole dziecka wiejskiego na terenie ziem polskich w II połowie XIX i w początkach wieku XX w świetle literatury pamiętnikarskiej* („Problemy Wczesnej Edukacji” 2010, nr 1, s. 182-196), na łamach którego Autorka przedstawiła specyfikę życia rodzin wiejskich, warunki egzystencji i wychowania potomstwa, metody wychowawcze, pozycję dziecka w rodzinie, zadania i obowiązki najmłodszych, sposoby spędzania wolnego czasu (w tym zabawy), sprawy nauki.

Sporadycznie, w polskiej historiografii podejmowany temat roli ojca w rodzinie, skłonił Autorkę do opublikowania wyników badań nad uczestnictwem ojców w życiu rodzinnym w tekście *Wizerunek ojca w polskich rodzinach ziemiańskich w świetle pamiętników z lat 1850-1914*, [w:] *Mężczyzna w rodzinie i społeczeństwie: ewolucja ról w kulturze polskiej i europejskiej. T. 1, Od średniowiecza do początku XX wieku*, red. K. Kabacińska, K. Ratajczak, Poznań 2010, s. 109-137.

Bardzo cenne poznawczo i źródłowo, zwłaszcza w odniesieniu do dziejów opieki nad dzieckiem są 3 artykuły, poświęcone najemnym opiekunkom dziecięcy: *Postulowana i rzeczywista rola mamek i nianiek w opiece nad dzieckiem w rodzinach polskich w latach 1850-1914*, [w:] *Virginibus puerisque. T. 2, Z zagadnień wychowania i opieki nad dzieckiem w XVIII-XX wieku*, red. E. Kula, M. Pękowska, Kielce 2012, s. 267-285; *Mamki – najemne karmicielki w świetle literatury poradnikowej z drugiej połowy XIX i początku XX wieku* („Biuletyn Historii Wychowania” 2014, T. 31, s. 85-111) oraz *Wzorzec idealnej piastunki, niani, opiekunki dziecięcej w świetle poradników polskich z II połowy XIX i początku XX wieku*, [w:] *Kądział – Kołyska – Łoże: Atrybuty kobiecości na przestrzeni dziejów*, red. A. Głowacka-Penczyńska, K. Grysińska-Jarmuła, M. Opiola-Cegiełka, Bydgoszcz 2017, s. 169-191. Warto podkreślić, że problematyka opiekunek dziecięcych – kobiet zatrudnianych dość często w zamożnych rodzinach jako „służba do dzieci”, sporadycznie była/jest przedmiotem eksploracji badaczy dziejów wychowania i opieki nad dziećmi.

Z kolei, edukacja patriotyczna, tak istotna w wychowaniu rodzinnym w dobie zaborów, stała się przedmiotem kolejnych 3. tekstów Habilitantki: *Edukacja patriotyczna w rodzinach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku w świetle literatury pamiętnikarskiej*, [w:] *Niepodległość i wychowanie: z doświadczeń II Rzeczypospolitej*, red. W. Jamrożek,

E. Kula, M. Pękowska, Kielce 2012, s. 125-178; *Tradycje powstania styczniowego i ich rola w wychowaniu patriotycznym młodego pokolenia (w świetle wspomnień z zaboru rosyjskiego) – w 150. rocznicę zrywu niepodległościowego z 1863 roku* („Przegląd Pedagogiczny” 2013, nr 1, s. 61-76) oraz „*Nikt nam polskości z serca wyrwać nie jest zdolny*” – ze wspomnień Leokadii Boniewicz o wychowaniu na wsi chełmińskiej w okresie strajków szkolnych („Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2016, T. 53, s. 61-82). Efektem żmudnych badań (Autorka poddała kwerendzie i analizie około 400 pamiętników, wspomnień i autobiografii) jest określenie modelu edukacji patriotycznej w rodzinach polskich w analizowanym okresie oraz wskazanie osób, metod i środków kształtujących w młodym pokoleniu szacunek i miłość do Ojczyzny.

Badania dotyczące wychowania w rodzinie i efekty eksploracji w postaci dorobku naukowego uzupełniają studia prasoznawcze oraz ich rezultaty zawarte w kolejnych 4. publikacjach. Wnikliwym analizom źródłowym Habilitantka poddała kilka periodyków („Dwutygodnik dla Kobiet”, poznański „Dziennik Domowy”, „Dobra Gospodyni”), publikując wyniki badań na łamach współczesnych czasopism i prac zwartych. Dwa teksty: *Problematyka wychowania na łamach „Dwutygodnika dla Kobiet” (1880-1885)*, [w:] *Addenda do dziejów oświaty: z badań nad prasą XIX i początków XX wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2013, s. 187–212 oraz *Powinności kobiety – matki, żony i obywatelki w świetle czasopisma „Dwutygodnik dla Kobiet” (1880-1885)*, [w:] *Obywatelki na obcasach: kobiety w życiu publicznym (XIX-XXI w.)*. T. 2, red. U. Kozłowska, T. Sikorski, A. Wątor, Radzymin – Warszawa 2016, s. 33-55, ukazują znaczącą rolę specjalistycznej prasy w popularyzowaniu problematyki wychowania dziecka w rodzinie. Dzięki badaniom Habilitantki dowiadujemy się, że ideał matki-Polki, patronki domowego ogniska, poświęcającej się wychowaniu dzieci w duchu polskości i wiary, upowszechniano na łamach tego pisma formułując szereg wskazówek i porad w zakresie spełniania matczynych obowiązków i powinności wobec dzieci.

Natomiast w artykule *Poznański „Dziennik Domowy” (1840-1847) - pierwsze polskie czasopismo rodzinne – o wychowaniu*, [w:] *Wielkopolska i Wielkopole w dziejach polskiej edukacji. Księga Jubileuszowa z okazji 50-lecia Zakładu Historii Wychowania na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, red. E. Głowacka-Sobiech, K. Kabacińska-Łuczak, Poznań 2017, s. 449-474 (współautorstwo: K. Jakubiak) Habilitantka zaprezentowała pierwszy polski periodyk rodzinny, ukazując, w jaki sposób i jak często podejmowano w nim problematykę wychowania młodego pokolenia, jaka rangę, w podtrzymywaniu tożsamości i świadomości narodowej dzieci i młodzieży, nadawano rodzinie.

Podobnych analiz – pod kątem rozpoznania zagadnień związanych z wychowaniem dziecka – dokonała Autorka w odniesieniu do czasopisma ukazującego się na terenie Królestwa Polskiego. Artykuł *Poradnictwo w zakresie wychowania w rodzinie na początku XX wieku w świetle czasopisma „Dobra Gospodyni”* („Wychowanie w Rodzinie” 2018, nr 1/XVII, s. 51-84) obrazuje, w jakich obszarach życia rodzinnego i domowego, periodyk służył swoim czytelnikom.

W tym zbiorze publikacyjnym – jako podsumowanie rozważań nad wychowaniem dziecka w rodzinie – dr M. Nawrot-Borowska zamieściła współautorski artykuł (K. Jakubiak) poświęcony edukacyjnej funkcji rodziny i przemianom jakich doświadczała, na tle zmian cywilizacyjnych i społeczno-ekonomicznych w XIX stuleciu: *Rodzina polska w XIX wieku jako środowisko wychowawcze i jej funkcja edukacyjna* („Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, Vol. 19, s. 15-46).

Do drugiego pola badawczego **„Zabawy i zabawki dziecięce”** Habilitantka włączyła najwięcej – **20 tekstów**; wśród nich: 2 monografie współautorskie (w jednej z nich 3 autorskie rozdziały), 7 artykułów opublikowanych w czasopismach naukowych oraz 8 rozpraw zamieszczonych w pracach zwartych.

Dorobek z tego zakresu jest pokłosiem współpracy naukowo-badawczej i wydawniczej Habilitantki ze środowiskiem poznańskich historyków wychowania – głównie z prof. D. Żołędź-Strzelczyk oraz dr hab. K. Kabacińską-Łuczak, prekursorkami polskich badań nad zabawami i zabawkami dziecięcymi w XIX/XX wieku. Ten obecnie znakomicie i gruntownie „wyzyskany” poznawczo w polskiej historiografii pedagogicznej obszar badawczy – eksplorowany przez historyków wychowania do niedawna w nieznacznym zakresie – wpisał się w historyczno-pedagogiczne badania nad dzieckiem i dzieciństwem, w tym – w różne aspekty dziecięcego życia i codzienności. Właśnie, kilkuletnia wspólna praca naukowa, w której, jak nadmieniałam, aktywnie uczestniczyła dr M. Nawrot-Borowska, przyczyniła się do systematycznego uzupełniania stanu badań w tym zakresie i w efekcie – do powstania kilku liczących się na rynku wydawniczym, pozycji. Podstawą źródłową prac Habilitantki z obszaru „Zabawy i zabawki dziecięce” była literatura pedagogiczna, wspomnieniowa i pamiątkarska, poradniki wychowawcze i higieniczne, czasopisma oraz źródła materialne w postaci zabawek zgromadzonych w muzeach i kolekcjach prywatnych.

W pierwszych 2. tekstach poświęconych wskazanej problematyce: *Zabawki dzieci polskich w drugiej połowie XIX i na początku wieku XX – zapatrywania teoretyczne*, [w:] *Dawne i współczesne zabawki dziecięce*, red. D. Żołędź-Strzelczyk, K. Kabacińska, Poznań 2010, s. 173-190 oraz *Zabawy dzieci polskich w drugiej połowie XIX*

i na początku XX w. w świetle zapatrywań teoretycznych, [w:] *Kultura, edukacja, rodzina, gender studies: antyk – Polska: praca zbiorowa*, red. B. Stawoska-Jundziłł, Bydgoszcz 2011, s. 195-220, dr M. Nawrot-Borowska przedstawiła poglądy działaczy oświatowych, pedagogów, higienistów i moralistów na kwestię zabaw i zabawek oraz formułowane przez nich wskazania i porady kierowane pod adresem rodziców, opiekunów i wychowawców najmłodszych – również odnośnie racjonalnego doboru, zakupu i wykorzystania zabawek. Co cenne, Autorka ukazała ewolucję w rozumieniu znaczenia zabawy dziecięcej, dokonującą się na gruncie ówczesnej pedagogiki, przedstawiła klasyfikację zabaw i zabawek dziecięcych oraz określiła ich rolę i funkcje w rozwoju dziecka.

Wykorzystanie źródeł pisanych, jakim są wspomnienia i pamiętniki, pozwoliły Autorce na poszerzenie badań dotyczących zabaw i zabawek o aspekt środowiskowy, ponieważ do opublikowania kolejnych 4. tekstów wykorzystwała literaturę wspomnieniową przedstawicieli dwóch warstw społecznych (ziemiaństwa i chłopstwa): *Zabawy dzieci na wsi polskiej w II połowie XIX i na początku XX wieku w świetle literatury pamiętnikarskiej* („Przegląd Pedagogiczny” 2011, nr 2, s. 39-65); *Zabawy dzieci ziemiańskich w drugiej połowie XIX wieku i na początku wieku XX w świetle pamiętnikarstwa* („Biuletyn Historii Wychowania” 2013, nr 29, s. 43-71); *O zabawach i zabawkach dzieci ziemiańskich w II połowie XIX i na początku XX wieku w świetle wspomnień pamiętnikarzy z Wielkopolski* („Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 2015, nr 15, s. 94-123) oraz *Zabawka dziecięca na terenie ziem polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku w przekazach pamiętnikarskich*, [w:] *Zabawka: przedmiot ludyczny i obiekt kolekcjonerski*, red. K. Kabacińska-Łuczak, D. Żołądz-Strzelczyk, Poznań 2016, s. 193-231. Dzięki ustaleniom Autorki dowiadujemy się, jakimi zabawkami, w analizowanym okresie, bawili się najmłodsi, jakie było pochodzenie rekwizytów zabawy, ich wygląd, a nawet stosunek emocjonalny dziecka do zabawki.

Z kolei, dołączenie do zespołu projektowego pracującego pod kierunkiem prof. D. Żołądz-Strzelczyk na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, i realizującego Grant OPUS 4 (nr 2012/07/B/HS3/00899) pod nazwą „Zabawki dziecięce na ziemiach polskich do końca XIX wieku” (finansowany przez Narodowe Centrum Nauki), stało się – jak przekonuje Habilitantka – „cenną szkołą, pozwalającą na zdobycie nowych doświadczeń, udoskonalenie warsztatu badawczego, co znacznie wzbogaciło moją wiedzę w zakresie podejmowanej problematyki”. Ponadto, „Szeroko zakrojony i merytorycznie złożony przedmiot badań wymagał konieczności przeprowadzenia rozległych (zarówno w aspekcie ilościowym, jak i jakościowym) kwerend źródłowych, w których obok analizowanych przeze mnie dotychczas źródeł pisanych, konieczne było rozpoznanie źródeł

materialnych (zabawek zgromadzonych w muzeach i kolekcjach prywatnych w kraju i za granicą)” (Autoreferat, s. 18). W projekcie, realizowanym w latach 2013–2016, dr M. Nawrot-Borowska pełniła funkcję głównego wykonawcy.

Istotnym efektem działań projektowych jest współautorska monografia *Dzieje zabawek dziecięcych na ziemiach polskich do początku XX wieku*, Wrocław 2016, ss. 471 (autorki: D. Żołądz-Strzelczyk, I. Gomułka, K. Kabacińska-Łuczak, M. Nawrot-Borowska). Obszerna, interesująco wydana i bogato ilustrowana publikacja jest pierwszą, w dorobku polskiej historiografii pedagogicznej, w której Autorki podjęły problematykę zabawek dziecięcych na ziemiach polskich przedstawiając ją wieloaspektowo, ale stanowi również syntezę dotychczasowych, systematycznych, pogłębionych i interdyscyplinarnych badań Auterek w tym zakresie.

Warto podkreślić przemyślaną strukturę pracy, ukazującą z jednej strony „życie zabawki” (produkcja, dystrybucja, użytkowanie), z drugiej – obejmującą genezę, podstawy teoretyczne, przemiany i ewolucję analizowanego zagadnienia. Celem badawczym publikacji było „odtworzenie zasobu zabawek dziecięcych w omawianym okresie [od czasów średniowiecza do początku XX wieku] i uchwycenie przemian, jakim one podlegały – w zakresie ilościowym i jakościowym (związanych m.in. ze zmianami kulturowymi, obyczajowymi i społecznymi, niekiedy politycznymi, a także postępem technologicznym)”⁵. Na wyróżnienie zasługuje druga część publikacji: „Zabawka – leksykon”, przedstawiająca charakterystykę (w postaci haseł) wybranych zabawek i będąca pewnym *novum* w polskich badaniach interdyscyplinarnych nad dawną zabawką dziecięcą. Trzeba podkreślić, że Autorki przeprowadziły kwerendę w kilkudziesięciu polskich muzeach i kolekcjach prywatnych⁶.

W ramach prac nad realizacją wspomnianego grantu (OPUS 4) Habilitantka opublikowała 4 teksty: *Zabawa dziecięca w ujęciu historycznym*, [w:] *Zabawa i zabawka. Konteksty, wartość, znaczenia*, red. B. Bilewicz-Kuźnia, Lublin 2017, s. 47-96; *Obrazki z dziejów lalki*, [w:] *Z badań nad tradycją polskiej pedagogiki: Księga jubileuszowa dedykowana profesor Danucie Koźmian*. T. 2, red. E. Magiera, J. Król, Szczecin 2016, s. 427-445; *Zabawy, zabawki i zajęcia dzieci na początku XX wieku na łamach czasopisma „Dziecko”*, [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. Świat dziecka*, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź-Olsztyn 2016, s. 253-280 oraz *Wskazówki do samodzielnego wykonywania*

⁵⁵ D. Żołądz-Strzelczyk, I. Gomułka, K. Kabacińska-Łuczak, M. Nawrot-Borowska, *Dzieje zabawek dziecięcych na ziemiach polskich do początku XX wieku*, Wrocław 2016, s. 8.

⁶ Tamże, s. 9–10.

zabawek z papieru na łamach „Mojego Pisemka” z lat 1902-1915 („Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2018, Vol. 13, no 3, s. 51-74).

Pozostając w tym spektrum tematycznym, uzupełniając rodzaj źródeł do badań nad zabawką, dr M. Nawrot-Borowska przystąpiła do analizy materiałów ikonograficznych – materiał ilustracyjny starała się konfrontować ze źródłami pisanymi. Temu zagadnieniu poświęcony jest artykuł *Zabawy i zabawki dziecięce w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku – wybrane problemy z wykorzystaniem grafik z epoki*, („Biuletyn Historii Wychowania” 2013, nr 30, s. 65-88). Z kolei, w bogato ilustrowanym tekście *Zabawki dziecięce na grafikach dodatków modowych prasy kobiecej w XIX wieku*, [w:] *Zachować dla przyszłości. Sprawy szkolnictwa, oświaty i opieki w przekazie prasowym XIX i początków XX wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2018, s. 209-228, Autorka, dokonała analizy dziecięcych grafik modowych, publikowanych na łamach pism kobiecych oraz odtworzyła katalog zabawek dzieci z warstw średniozamożnych i zamożnych.

Ścisła współpraca naukowo-badawcza z dr hab. K. Kabacińską-Łuczak zaowocowała kolejnymi publikacjami, w których przedmiotem eksploracji Autorki uczyniły zabawki świąteczne. Ich wyniki opublikowano w 3. współautorskich artykułach: *Dziecięce zabawki świąteczne w świetle wybranych źródeł ikonograficznych 2. połowy XIX i początku XX wieku* („Studia Edukacyjne” 2017, nr 46, s. 89-112); *Wymarzony prezent pod choinkę. O zabawkach świątecznych w literaturze i czasopismach adresowanych do dzieci z II połowy XIX i początku XX wieku* („Studia Edukacyjne” 2018, nr 49, s. 77-106) oraz *Co podarować dziecku na Gwiazdkę? Porady pedagogiczne i oferty reklamowe dla kupujących zabawki z 2 połowy XIX i początku XX wieku*, [w:] *Dom, codzienność i święto: ceremonie i tradycje rodzinne: studia historyczno-antropologiczne*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, M. Gadocha, Kraków 2018, s. 209-228.

Dokonane wcześniej ustalenia badawcze, a przede wszystkim zgromadzone podczas badań nad zabawkami świątecznymi materiały źródłowe, stały się podstawą współautorskiej monografii *O zwykłych przedmiotach w niezwyklej codzienności. Bożonarodzeniowe zabawki dla dzieci w II połowie XIX i na początku XX wieku*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2018, s. 300 (współautorstwo: K. Kabacińską-Łuczak), w której Habilitantka zamieściła 3 autorskie, wielostronicowe rozdziały (książka składa się z 6 rozdziałów): Rozdział II. *Przed świętami...*, czyli o kłopotach dużych i małych z wyborem zabawek (s. 61–110); Rozdział V. *Święta czasem dzielenia się z potrzebującymi, czyli o braterskiej miłości i ofiarowywaniu zabawek* (s. 209–234) i Rozdział VI. *O domowej „produkcji” zabawek, czyli o samodzielnym ich wykonywaniu* (s. 235–270). Pozycja ta ma charakter interdyscyplinarny, ale głównie

z historyczno-pedagogiczną perspektywą naświetleń. Problematyka pracy dotyczy polskiej obrzędowości (tło analiz), dotyczy zabawek ofiarowywanych dzieciom z okazji świąt Bożego Narodzenia, wpisując się również badania nad dzieckiem i dzieciństwem w XIX/XX wieku. Rozległa kwerenda źródłowa pozwoliła Autorkom na ukazanie zwyczaju obdarowywania najmłodszych zabawkami, traktowanych przez dorosłych jako istotnego aspektu obchodów świątecznych. W publikacji zaprezentowano, w jaki sposób poradniki dla rodziców i prasa (w tym reklama) zachęcały do zakupu zabawek dziecięcych. Opisano tradycyjny podział na zabawki dziewczęce i chłopięce, pełniące przede wszystkim funkcję socjalizacyjną i wychowawczą. I, jak podkreśla Habilitantka: „Podjęto się także próby pokazania stanów emocjonalnych dzieci po otrzymaniu prezentów, a także bogactwa zabaw z wykorzystaniem nowo otrzymanych zabawek”, ale, co istotne – ukazano „wychowawczą funkcję zabawki jako podarku dla dzieci ubogich, wpisujących się w ideę dobroczynności i dzielenia się z potrzebującymi” (s. 21) – bo przecież rodziców dzieci z warstw najuboższych nie stać było na kupno tego rodzaju przedmiotów.

Do trzeciego obszaru tematycznego „**Wychowanie zdrowotne, higiena i seksualność dziecka**” Habilitantka włączyła **11 pozycji** bibliograficznych: 1 współredagowaną monografię (w niej 1 autorski rozdział), 6 artykułów czasopiśmienniczych oraz 3 teksty opublikowane w pracach zwartych.

W tak zakreślonym polu badawczym dr M. Nawrot-Borowska porusza się konsekwentnie, ale również sprawnie naukowo od ponad dekady, bowiem już w latach 2007–2013 realizowała granty indywidulane dla młodych naukowców, finansowane ze środków Wydziału Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, poświęcone tej właśnie problematyce. Autorka postawiła i – warto podkreślić – zrealizowała cel „uzupełnienia skromnego jeszcze dorobku polskiej historiografii pedagogicznej w tych obszarach, systematycznie poszerzając zakres tematyczny podejmowanych badań i uzupełniając podstawy źródłowe” (Autoreferat, s. 22). Problematyka tej części dorobku naukowego Habilitantki obejmuje zagadnienia związane z troską o szeroko ujmowane zdrowie najmłodszych, poczynając od okresu prenatalnego do dojrzewania, ale dotyczy także zupełnie nowych, okazjonalnie eksplorowanych (ale i pomijanych) w historiografii pedagogicznej zagadnień, takich jak seksualność dziecka. Tej ostatniej kwestii poświęciła kilka tekstów, należy więc tym bardziej podkreślić Jej wkład poszerzenie stanu badań w tym zakresie.

Podstawą źródłową prac z obszaru „Wychowanie zdrowotne, higiena i seksualność dziecka” stał się, zapewne ulubiony, rodzaj źródeł pisanych, jak poradniki – w tym przypadku poradniki wychowawcze, wychowawczo-religijne i higieniczne oraz pamiętniki i czasopisma.

Habilitationka nie bez racji doszła do przekonania, że „(...) poradniki z zakresu zdrowia i higieny, których liczba rosła wraz z mijającymi dekadami XIX wieku, zawierały bardzo wiele zaleceń dotyczących różnorodnych sposobów polepszenia i utrzymania zdrowia, a także zapobiegania chorobom, podejmując także szereg kwestii dotyczących zdrowia i higieny dziecka” (Autoreferat, s. 22). Zaświadczają o tym 3 artykuły: *Przed narodzinami. Powinności kobiety brzemienniej w świetle poradników z końca XIX i początku XX w.* („Studia Gdańskie” 2011, T. 28, s. 277-301); *Higiena małego dziecka w świetle poradników z początku XX wieku*, [w:] *Dziecko w Polsce w XX wieku*, red. M. Nawrot-Borowska, A. Ossowska-Zwierzchowska, „Przegląd Pedagogiczny”, 2012, T. 1, s. 169-197 oraz *Wychowanie zdrowotne i higiena dzieci i młodzieży w świetle poradników dla rodziców z lat 1850-1970 – zarys problematyki* („Przegląd Pedagogiczny” 2015, nr 2, s. 85-124; współautorstwo: A. Małek). Warto podkreślić, że ostatni tekst został opracowany w znacznie rozszerzonych, niż dotychczas eksplorowanych, cezurach czasowych.

Kolejne 2 opracowania są wynikiem kwerendy czasopiśmienniczej. Autorka powraca do periodyków, takich jak: „Dobra Gospodyni” i „Dziecko”, ukazując tym razem, problematykę zdrowia i higieny najmłodszych, ale poszerzając również spektrum źródeł w eksplorowaniu tych zagadnień na łamach materiałów prasowych: *Porady w zakresie wychowania zdrowotnego i higieny dzieci i młodzieży na początku XX w. w świetle czasopisma „Dobra Gospodyni”*, [w:] *Historia – interpretacja – reprezentacja*, red. L. Mokrzecki, M. Brodnicki, J. Taraszkiewicz, Gdańsk 2015, s. 71-93 oraz *Problematyka zdrowia i higieny dziecka na początku XX wieku na łamach czasopisma „Dziecko”*, [w:] *Dziecko w perspektywie diachronicznej i synchronicznej*, red. M. Nawrot-Borowska, D. Zająć, Bydgoszcz 2016, s. 109-132.

Z kolei, rozległa kwerenda źródłowa dotycząca poradników wychowawczych, religijno-wychowawczych i higienicznych pozwoliła Habilitationce zwrócić uwagę na problematykę seksualności dziecka, sporadycznie dotąd – jak nadmieniono – podejmowaną przez historyków wychowania. W wyniku badań powstały 4 unikalne teksty: *Stosunek do ciała człowieka w wybranych publikacjach religijnych i religijno-wychowawczych o charakterze poradnikowym z II połowy XIX i początku XX wieku*, [w:] *Ciało człowieka w refleksji humanistycznej*, red. M. Żmudzka-Brodnicka, M. Brodnicki, Gdańsk 2013, s. 137-169; *Sprawy tajemne i nieczyste. Rola rodziny w wychowaniu seksualnym dzieci w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku w świetle poradników. Zarys problematyki* („Wychowanie w Rodzinie” 2013, T. 7, s. 127-162); „Grzech tajemny”. *Problematyka seksualności dzieci w świetle poradników z II połowy XIX i początku XX wieku* („Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”

2016, Vol. 11, no 1, s. 79-100) oraz *Seksualność dziecka i „tajemne grzechy młodości” w świetle poradników z drugiej połowy XIX i początku XX wieku. Zarys problematyki* („Litteraria Copernicana” 2017, no 3, s. 69-87). W ostatnim z tych artykułów, prezentując poglądy autorów poradników, Autorka zwróciła uwagę m.in. na kwestię onanizmu dziecięcego, uznawanego przez stulecia za „występek przeciwko naturze i kulturze”, a, jak czytamy w tekście, zagadnieniem tym, na łamach dawnej literatury poradnikowej, zajmowali się pedagodzy, moralisci, osoby duchowne, higieniści, lekarze oraz specjaliści w dziedzinie seksuologii – tzw. *lekarze płciownicy*⁷.

Uzupełnieniem problematyki seksualności dziecka jest też artykuł *O trudach dojrzewania płciowego i seksualności dzieci i młodzieży w II połowie XIX i na początku XX wieku (w świetle literatury pamiętnikarskiej)*, [w:] E. Kubiak-Szymborska, D. Zając, E. Krause, M. Nawrot-Borowska, *Dojrzałość i dojrzewanie: kategorie, atrybuty, konteksty*, Bydgoszcz 2018, s. 101-142, zamieszczony w publikacji współautorskiej. Tutaj Habilitantka analizuje problem, poddając kwerendzie literaturę pamiętnikarską, a więc z perspektywy praktyki wychowawczej.

Podsumowania cyklu publikacyjnego „Dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku” Habilitantka dokonała w Autoreferacie (s. 25–28). Przedstawiła tu nie tylko uogólnienie całości rozważań na wspomniany temat, ale – nawiązując do postawionych wcześniej pytań badawczych – zaprezentowała szereg konkluzji, wśród których za najistotniejsze uważam następujące:

1. W drugiej połowie XIX i na początku wieku XX specyfika dzieciństwa i podejścia do dziecka zależna była od czynników zewnętrznych (politycznych, gospodarczych, społeczno-kulturowych), determinowanych funkcjonowaniem społeczeństwa w danym zaborze, ale także wewnętrznych, dotyczących konkretnej rodziny (warunki materialne, świadomość pedagogiczna rodziców i innych członków rodziny, wzajemne relacje, przyjęty system wartości, sfera religijna). Niezależnie jednak od statusu społecznego, rodzina uznawana była za pierwsze i najważniejsze środowisko wychowawcze, z dominującą rolą matki. Wobec potomstwa środowisko rodzinne pełniło funkcję opiekuńczą, edukacyjną i wychowawczą; tę ostatnią – w bardzo szerokim zakresie: wychowania moralnego, fizycznego, religijnego, estetycznego, zdrowotnego, patriotycznego.

⁷ M. Nawrot-Borowska *Seksualność dziecka i „tajemne grzechy młodości” w świetle poradników z drugiej połowy XIX i początku XX wieku. Zarys problematyki*, „Litteraria Copernicana” 2017, no 3, s. 80.

2. XIX/XX-wieczne poradniki pedagogiczne i medyczno-higieniczne oraz artykuły prasowe poświęcone dziecku, publikowane na łamach czasopism rodzinnych i kobiecych – adresowane głównie do matek – mogły stanowić dla odbiorcy swoiste kompendium wiedzy z zakresu opieki, wychowania i rozwoju dziecka, od niemowlęstwa do okresu dojrzewania. Autorzy wskazywali na braki i błędy w wychowaniu, podpowiadając jednocześnie, jak właściwie realizować proces wychowania domowego. Jednak zasięg i odbiór społeczny tekstów poradnikowych był zawężony głównie do adresatów z warstw zamożnych i inteligenckich. Habilitantka zwraca uwagę na rzecz bardzo istotną, mianowicie, przeobrażenia cywilizacyjne oraz pojawiające się nowe nurty w pedagogice, psychologii czy medycynie implikowały zmianę w postrzeganiu dziecka i procesu jego wychowania, co Autorka dostrzegła w treści porad i kształtowaniu za ich pomocą określonego wizerunku dziecka. Otwarte pozostaje pytanie, na ile publikowane w poradnikach treści o charakterze postulatywnym realizowano w praktyce wychowawczo-edukacyjnej.
3. Analiza publikacji pedagogicznych w formie poradników oraz pism kobiecych, rodzinnych, czy społeczno-literackich pozwoliła na konkluzję, że od lat 60/70 wieku XIX wzrastało zainteresowanie problematyką zabaw i zabawek. Do dyskusji na temat ich znaczenia w wychowaniu i edukacji najmłodszych włączali się lekarze i higieniści. Uznając zabawę za naturalne zjawisko charakterystyczne dla wieku dziecięcego i dominującą formę jego aktywności, publicyści pedagogiczni przedstawiali definicję zabawy i zabawki oraz podjęli próbę opracowania ich klasyfikacji. Tak dawniej, jak i dziś zabawki pełniły/pełnią ponadczasowe funkcje: ludyczną, wychowawczą, socjalizacyjną, edukacyjną. Różnicowano je pod względem płci i wieku dziecka, ale także ze względu na sposób wytworzenia, materiał, przeznaczenie.
4. Problematyka dotycząca zdrowia i higieny dziecka obecna była w poradnikach wychowawczych, higienicznych oraz na łamach prasy kobiecej i rodzinnej w całym badanym przez Habilitantkę okresie. Wraz z dokonującym się postępem w zakresie higieny i nauk medycznych wzrastała liczba poradników i artykułów prasowych poświęconych tej tematyce, i – co ważne – zdrowie dziecka zaczęto postrzegać w wymiarze istotnego czynnika warunkującego zdrowie publiczne; ono z kolei – miało być gwarantem zdrowego społeczeństwa. Popularnonaukowy charakter tekstów służył doskonaleniu praktyki opiekuńczej i wychowawczej, zwłaszcza w sferze związanej z pielęgnacją i opieką nad potomstwem, zaleceniami higienicznymi w zakresie zdrowego odżywiania, ubioru, leczenia chorób, ruchu fizycznego, hartowania czy urządzenia

przestrzeni (dla) dziecka zgodnie z zaleceniami higieny. Natomiast, dyskurs dotyczący seksualności najmłodszych oscylował, w badanych źródłach, wokół dwóch powiązanych obszarów tematycznych: zadaniach rodziców i członków rodziny w zapobieganiu przedwczesnemu rozbudzeniu życia płciowego dziecka i onanizmowi (wskazówek w tym zakresie było najwięcej), a także – wokół uświadamiania płciowego.

5. Literatura wspomnieniowa i pamiętnikarska, chociaż nacechowana subiektywnością i indywidualnością autorów, stanowi wartościowe poznawczo źródło badań dziejów dziecka i dzieciństwa. Dzięki tego rodzaju materiałom pisanym można (z)rekonstruować szeroko ujmowany „świat” dziecka. Autorka „przyjrzała się” więc wielu aspektom życia najmłodszych: pochodzeniu społecznemu i warunkom egzystencji, pozycji w rodzinie, relacjom rodzicielskim, atmosferze i metodom wychowania, sposobom postrzegania i realizowania w danej rodzinie wychowania na płaszczyźnie religijnej, moralnej, patriotycznej, fizycznej i zdrowotnej, podejściu do kwestii płciowości dziecka, nauki domowej, sposobów spędzania czasu przez dzieci, ich codziennej aktywności, zabaw i zabawek, relacji z rówieśnikami, rodzeństwem, etc. Wyniki badań przedstawiła w dorobku naukowym.

Zaprezentowany przez dr Monikę Nawrot-Borowską dorobek naukowy zatytułowany „Dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku” ma kilka mocnych stron, do których zaliczam:

✓ **Oryginalność, nowatorstwo i interdyscyplinarność problematyki badawczej**

Wartością prowadzonych przez Habilitantkę prac badawczych nad problematyką dziecka i dzieciństwa w II połowie XIX i na początku XX wieku jest eksplorowanie nowych pól w zakresie historiografii pedagogicznej. Autorka opublikowała cenne prace poświęcone charakterystyce dzieciństwa na wsi na terenie ziem polskich we wskazanym okresie, wizerunkowi ojca w rodzinie ziemiańskiej, czy „wykorzystywaniu” w opiece nad dziećmi najemnych opiekunek dziecięcych. Do zupełnie nowych obszarów, poddanych przez Habilitantkę naukowej analizie należy zaliczyć sferę cielesności i seksualności dziecka w kontekście wychowania rodzinnego. Publikacje te stanowią istotne uzupełnienie dotychczasowej wiedzy na temat szeroko rozumianego wychowania w rodzinie i mogą stanowić wkład do współczesnej historiografii rodzinnej.

Podejmując, przed kilkoma laty, zagadnienie związane z historią zabawy i zabawki na ziemiach polskich – problematyki dość długo niedostatecznie dostrzeganej w badaniach z zakresu historii wychowania – Habilitantka, we współpracy z interdyscyplinarnym naukowo

i instytucjonalnie Zespołem (pedagogami, archeologami, antropologami, etnologami, socjologami, nauczycielami, muzealnikami, instytucjami naukowo-badawczymi i kulturalno-oświatowymi), przyczyniła się do otwarcia nowych ścieżek badawczych, a wyniki własnych dociekań przedstawiła w wielu znanych pracach naukowych. Zaslugą Habilitantki w tym zakresie jest rozpoznanie katalogu zabaw i zabawek dzieci w XIX wieku; opis ich produkcji, sprzedaży, funkcji i znaczenia w rozwoju dziecka; ukazanie poglądów publicystów pedagogicznych i higienistów na zabawę i przedmioty zabawy oraz ich ewolucji; rekonstrukcja porad i wskazówek w zakresie doboru zabaw i zabawek, ich zakupu i wykorzystywania; charakterystyka „świata zabawy” dziecięcej z wykorzystaniem zabawek. Należy zgodzić się z konkluzją Autorki, że ustalenia dotyczące dziejów zabawy i zabawki wypełniają dotychczasowe luki badawcze, wzbogacając historię wychowania w cenną wiedzę źródłową.

Problematyka badawcza przyjęta przez Habilitantkę spowodowała, że koniecznością stało się rozpatrywanie jej z wielu perspektyw: pedagogicznej, historycznej, prasoznawczej czy społeczno-kulturowej (archeologia, etnografia), i w związku z tym – niezbędne okazało się wykorzystanie aparatu badawczego różnych dyscyplin naukowych (znalazły się tu także elementy metody biografii rzeczy oraz metody analizy źródeł ikonicznych, charakterystyczne dla historii sztuki). Rezultaty badań Habilitantki w postaci oryginalnych, znanych i cenionych publikacji – w tym wielostronicowych artykułów i prac zwartych, opatrzonych licznymi, uzupełniającymi tekst, przypisami – wzbogacają nie tylko bibliografię z zakresu dziejów dziecka i dzieciństwa, ale wpisują się również w ważne, z punktu historii społecznej, badania nad codziennością.

✓ **Bogata warstwę źródłową, zróżnicowaną ilościowo i jakościowo**

Jak nadmieniałam, ulubionym i najczęściej eksplorowanym przez dr M. Nawrot-Borowską materiałem źródłowym stały się źródła narracyjne w postaci pamiętników i wspomnień, jednak badanie nakreślonych w ramach cyklu publikacyjnego obszarów tematycznych, w konkretnym okresie dziejowym, wymagało od Habilitantki podjęcia zróżnicowanych i pogłębionych analiz innych typów materiałów źródłowych. Na ich podstawie (z)rekonstruowała historię dziecka i dzieciństwa z dwóch perspektyw: zapatrywań teoretycznych i praktyki edukacyjnej, niejednokrotnie konfrontując obie perspektywy, aczkolwiek dominująca jest pierwsza. Do przedstawienia stanowisk teoretycznych Autorka wykorzystwała: literaturę pedagogiczną, poradniki (wychowawcze, higieniczne, religijne), czasopiśmiennictwo (rodzinne, kobiece, społeczno-literackie, dziecięce) i kalendarze – w większości więc materiał źródłowy mający postulatywny charakter publikowanych treści. Analizie naukowej Habilitantka poddała również literaturę dla dzieci (powiastki, wierszyki,

obrazki) i elementarze oraz literaturę wspomnieniową (wydaną drukiem): pamiętniki, autobiografie, dzienniki. Oprócz tego, wiele cennych informacji „wydobyła” podczas analizy z materiałów ikonograficznych (grafiki, reklamy, fotografie, kartki pocztowe) i ze źródeł materialnych w postaci zbiorów zabawek w muzeach i kolekcjach prywatnych – doskonalc i uzupełniając własny warsztat badawczy.

Jak już wspominałam, literatura pamiętnikarska poddana przez Habilitantkę wnikliwej kwerendzie badawczej, jest przeogromna (400 pamiętników). Analiza naukowa podjęta przez Autorkę dotyczyła także wielu tytułów czasopism nie będących wcześniej podstawą ustaleń pod kątem wychowania rodzinnego dziecka, czy szerzej – różnych aspektów jego dzieciństwa.

Warto zauważyć, że gromadzenie i „odczytywanie”, zwłaszcza źródeł pisanych i materialnych, wymagało żmudnej, czasochłonnej, a przy tym cierpliwej pracy oraz wielu wysiłków organizacyjnych. Przedstawione do oceny publikacje wzbogacają prawidłowo dobrane opracowania, które umożliwiły Autorce pokazanie szerszego kontekstu i tła badanego okresu historycznego oraz uwarunkowań społecznych, politycznych, kulturowych i oświatowych implikujących ówczesne zmiany społeczno-obyczajowe, w obszarze kultury, wychowania i edukacji. Wymienione materiały źródłowe i opracowania, jak wspomniałam, mają odzwierciedlenie w rozbudowanych i licznie przywoływanych adnotacjach zamieszczonych we wszystkich wskazanych przez Habilitantkę publikacjach.

✓ **Graficzną stronę publikacji – uzupełnienia w postaci ilustracji z epoki**

Warto podkreślić i ten aspekt, bowiem liczne fotografie, szkice, ryciny – zamieszczone przez Autorkę wielu publikacjach, stanowią uzupełniający i interesujący element narracyjny. Jest on istotny, zwłaszcza przy prezentacji zagadnień związanych z zabawami i zabawkami dziecięcymi. Taki zamysł edytorski świadczy o przywiązywaniu przez Habilitantkę wagi do nadania własnym i współautorskim publikacjom jak najdoskonalszego charakteru, wzbogacającego naukowy przekaz.

✓ **Naukowo-badawczą pracę zespołową**

Należy docenić umiejętność współpracy Habilitantki w zespołach naukowo-badawczych, Jej dyspozycyjność, zaangażowanie, sumienność w wykonywaniu zadań projektowych czy zadań wynikających ze wspólnej aktywności podczas pracy nad tekstem. Jest to niewątpliwie istotny aspekt pracy badacza i nauczyciela akademickiego – z jednej strony, z uwagi na kluczowe znaczenie w rozwoju naukowym, zawodowym i osobistym, z drugiej natomiast – na konkretne rezultaty tej działalności w postaci publikacji naukowych.

Reasumując, przedstawiony do oceny cykl 44. publikacji pt. „**Dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku**” prezentuje bardzo dobry poziom naukowy Habilitantki, świadczy o dojrzałości teoretycznej, metodologicznej i organizacyjnej oraz wskazuje na umiejętność prowadzenia przez Autorkę naukowej narracji i argumentacji. Zbiór tekstów tworzy dorobek spójny, realizowany w trzech wyodrębnionych obszarach tematycznych bardzo konsekwentnie, a przy tym charakteryzujący się oryginalnością. Autorka podjęła kilka istotnych problemów badawczych, a wyniki naukowych rozważań wprowadziła jako trwałe element do historiografii pedagogicznej. Cykl publikacyjny powstał w oparciu o bogatą i zróżnicowaną bazę źródłową, wymagającą prowadzenia żmudnych i pracochłonnych kwerend biblioteczno-muzealnych. Pozyskane z różnych zasobów dane Habilitantka przekształciła w wartościową wiedzę, posiadającą duże walory naukowe, poznawcze, społeczne i wychowawcze. Przyczyniła się tym samym do poszerzenia wiedzy w subdyscyplinie pedagogiki, jaką jest historia wychowania.

III. OCENA POZOSTAŁEGO DOROBKU NAUKOWEGO

(§3 ust. 2 i §4 rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 2011 roku w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego)

Pozostały dorobek naukowy Pani Moniki Nawrot-Borowskiej, publikowany po uzyskaniu stopnia doktora, w latach 2010–2019, obejmuje **23 publikacje** (15 autorskich i 8 współautorskich). Są to: 1. monografia autorska (książka podoktorska), 8 autorskich artykułów w recenzowanych czasopismach naukowych, 10 rozpraw w recenzowanych pracach zbiorowych (2. współautorskie) i 4 współredakcje prac zbiorowych. Ponadto Habilitantka napisała 4 sprawozdania z konferencji oraz 1 recenzję publikacji naukowej⁸⁹.

W zbiorze publikacji stanowiących „pozostałe osiągnięcia naukowo-badawcze” Habilitantka wyłoniła cztery obszary tematyczne, chociaż warto podkreślić, że zawartość dwóch pierwszych, zasadniczo, merytorycznie nie odbiega od problematyki głównego osiągnięcia naukowego Autorki:

1. Nauczanie domowe na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku.
2. Poradnictwo w zakresie wychowania zdrowotnego i higieny w II połowie XIX i na początku XX wieku (dotyczące nie tylko dzieci, ale i osób dorosłych).

⁸ M. Nawrot-Borowska – recenzja publikacji: D. Żołędź-Strzelczyk, K. Kabacińska-Luczak (red.), *Codziennosc dziecięca opisana słowem i obrazem. Życie dziecka na ziemiach polskich od XVI do XVIII wieku*, Warszawa 2010, „Problemy Wczesnej Edukacji”, 2012, nr 3, s. 158-161.

3. Wieloaspektowość badań nad problematyką dziecka i dzieciństwa.
4. *Varia* – publikacje zróżnicowane tematycznie, o charakterze pedagogicznym i historyczno-pedagogicznym, sprawozdania i recenzja.

Problematyka nauczania domowego na ziemiach polskich w okresie zaborów jest konsekwentnie podejmowana przez Autorkę od początku pracy naukowej. To rezultat udziału w grantie naukowym realizowanym na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy przez prof. dr. hab. K. Jakubiaka. Przed obroną doktoratu M. Nawrot-Borowska publikowała 7 artykułów z tego zakresu tematycznego. Jest również współredaktorką wyboru źródeł do dziejów nauczania domowego z bibliografią adnotowaną pamiętników. Efektem szczegółowych badań była praca doktorska, a następnie książka *Nauczanie domowe na ziemiach polskich w II połowie XIX i początkach XX wieku – zapatrywania teoretyczne i praktyka*, Bydgoszcz 2011, ss. 574.

Kontynuując kwerendy i analizy źródłowe poradników wychowawczych, higienicznych i medycznych oraz czasopism, Habilitantka poszerzyła zakres rozważań dotyczących zdrowia i higieny dziecka, zajmując się zagadnieniami związanymi z problematyką higieny kobiet, zaleceniami w zakresie higienicznego trybu życia rodzin, czy warunków zachowania zdrowej starości i długiego życia. Rezultatem badań są teksty oparte o literaturę poradnikową.

Warto docenić również cztery publikacje współredakcyjne, na łamach których zgromadzono wyniki interdyscyplinarnych badań nad specyfiką dziecka i dzieciństwa, analizowaną z różnych perspektyw.

Pozostałe teksty w tej części dorobku naukowego, chociaż tworzą dość różnorodny tematycznie zbiór publikacyjny, to dotyczą aspektów rozpatrywanych na gruncie współczesnej pedagogiki, ale i historii wychowania. Wykaz prac pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych dr M. Nawrot-Borowskiej jest następujący:

❖ **Obszar I: Nauczanie domowe na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku** (9 artykułów; w tym 2 we współautorstwie)

1. M. Nawrot-Borowska, *Nauczanie domowe na ziemiach polskich w II połowie XIX i początkach XX wieku – zapatrywania teoretyczne i praktyka*, Bydgoszcz 2011, s. 574.
2. M. Nawrot-Borowska, *Wybór materiałów ikonograficznych z zakresu edukacji domowej dzieci polskich w latach 1850-1914*, [w:] *Wychowanie, opieka, kształcenie: z badań nad wybranymi problemami edukacji w XX i XXI wieku*, red. M. Brodnicki, E. Gorloff, A. Kołakowski, Toruń 2010, s. 203-218.

3. M. Nawrot-Borowska, *Dom czy szkoła? Wady i zalety nauczania domowego i szkolnego na ziemiach polskich w II połowie i na początku XX wieku*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 2013, T. 30, nr 4, s. 29-53.
4. M. Nawrot-Borowska, *Korepetytor w nauczaniu domowym na ziemiach polskich doby zaborów*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2010, nr 25, s. 83-101.
5. M. Nawrot-Borowska, *Najemni wychowawcy domowi dzieci polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku*, [w:] *O wychowawcach i wychowaniu: perspektywa myślenia pedagogicznego*, red. E. Kubiak-Szymborska, Bydgoszcz 2010, s. 41-75.
6. M. Nawrot-Borowska, *Nauczyciel domowy na ziemiach polskich w latach 1850-1914*, [w:] *W kręgu dawnych i współczesnych teorii wychowania: uczeń, szkoła, nauczyciel*, red. K. Dormus i R. Ślęczka, Kraków 2012, s. 294-316.
7. M. Nawrot-Borowska, *Instytucje pomocowe dla nauczycieli i nauczycielek domowych na terenie ziem polskich w latach 1850-1914 – przyczynek do badań*, [w:] *Działalność związków i organizacji nauczycielskich w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, red. P. Gołdyn, Poznań 2017, s. 83-104.
8. K. Jakubiak, **M. Nawrot-Borowska**, *Nauczanie domowe na ziemiach polskich doby zaborów – refleksja pedagogiczna i praktyka edukacyjna*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2019, nr 1, s. 76–100.
9. K. Jakubiak, **M. Nawrot-Borowska**, *Idee i postulaty wychowania rodzinnego oraz edukacji domowej w świetle polskiego piśmiennictwa pedagogicznego od końca XVIII do początku XX wieku*, „Kultura. Przemiany. Edukacja” 2018, t. 6, s. 22–45.

❖ **Obszar II. Poradnictwo w zakresie wychowania zdrowotnego i higieny w II połowie XIX i na początku XX wieku (dotyczące również dorosłych) – 5 tekstów**

1. M. Nawrot-Borowska, *Higiena kobiety na terenie ziem polskich w II połowie XIX i w początkach XX wieku w świetle zapatrywań teoretycznych*, „Nowiny Lekarskie” 2010, nr 2, s. 126-136.
2. M. Nawrot-Borowska, *„Życie długie i starość zdrowa” w świetle poradników z zakresu higieny i leczenia z II połowy XIX i początku XX wieku*, [w:] *Historyczno-społeczne aspekty starzenia się i starości: praca zbiorowa*, red. M. Stawiak-Ososińska, A. Szplit, Kielce, Włocławek 2014, s. 38-64.
3. M. Nawrot-Borowska, *Wpływ używek na zdrowie w świetle poradników z II połowy XIX wieku i początku XX wieku*, [w:] *Używki w świetle źródeł archeologicznych i historycznych*, red. J. Żychlińska, A. Głowacka-Penczyńska, A. Klonder, Bydgoszcz 2016, s. 193-226.

4. M. Nawrot-Borowska, *Jak dbać o zdrowie swoje i rodziny? Poradnictwo dla kobiet z zakresu higieny na łamach „Dwutygodnika dla Kobiet” (1880-1885)*, [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku. „Portret kobiety”. Polki w realiach epoki*. T. 3, red. J. Kita, M. Klempert, M. Korybut-Marciniak, Łódź; Olsztyn 2014, s. 155-181.
5. M. Nawrot-Borowska, *Higiena kobiety na terenie ziem polskich w II połowie XIX i w początkach XX wieku w świetle zapatrywań teoretycznych*, „Nowiny Lekarskie” 2010, nr 2, s. 126-136.

❖ Obszar III. Wieloaspektowość badań nad problematyką dziecka i dzieciństwa

(4 współredakcje)

1. M. Nawrot-Borowska, A. Ossowska-Zwierzchowska (red.), *Dziecko w Polsce w XX wieku*, „Przegląd Pedagogiczny” 2012, T. 1, ss. 301.
2. M. Nawrot-Borowska, D. Zając (red.), *Dziecko w perspektywie diachronicznej i synchronicznej*, Bydgoszcz 2016, ss. 149.
3. M. Nawrot-Borowska, D. Zając (red.), *Dziecko i dzieciństwo: wybrane konteksty badań*, Bydgoszcz 2017, ss. 256.
4. M. Nawrot-Borowska, E. Krause (red.), *Dojrzałość: kontekst celów, zadań i działań edukacyjno-wychowawczych. Perspektywa temporalna*, „Przegląd Pedagogiczny” 2018, nr 1, ss. 282.

❖ Obszar IV. Varia (5 tekstów; w tym 2 we współautorstwie)

1. M. Nawrot-Borowska, *Kolorowy świat zabawek dziecięcych*, [w:] *Co oferuje współczesny żłobek? Medyczne, psychologiczne i pedagogiczne aspekty wspomagania rozwoju dzieci do lat 3. Praca zbiorowa*, red. I. Laskowska, M. Wójtowicz-Dacka, Bydgoszcz 2010, Wydawnictwo Zespół Żłobków Miejskich, s. 189-210.
2. K. Jakubiak, **M. Nawrot-Borowska**, *Oczami dziecka. Obrazy dzieciństwa czasu I i II wojny światowej w świetle prac Józefa Ciembroniewicza i Ludwika Bandury*, [w:] *Wzrastać w cieniu historii: dzieci i młodzież w instytucjach edukacyjnych w Polsce (1918-1989)*, red. E. Gorloff, Toruń 2015, s. 13-35.
3. **M. Nawrot-Borowska**, U. Wróblewska, *Zarys działalności Studium Prawa i Administracji w Krajowej w latach 1944-1945*, [w:] *Historia i dzień dzisiejszy relacji polsko-rumuńskich*, red. K. Stempel-Gancarczyk, E. Wieruszewska-Calistru, I. Dascălu, I. Biseada, Suceava 2017, s. 210-218.
4. M. Nawrot-Borowska, *„W krainę dziecka. Rzec o uroku dziecięctwa” w materiałach ikonograficznych z II połowy XIX i początku XX wieku – wybrane problemy*, „Studia Edukacyjne” 2018, nr 51, s. 317-343.

5. M. Nawrot-Borowska, *Obrazki z dziecięcego świata. Problematyka dziecka i dzieciństwa na materiałach ikonograficznych w publikacjach adresowanych do dzieci z lat 1850-1914 – wybrane problemy*, „Ars Educandi” 2018, t. XV, s. 89–109.

Przedłożony do oceny dorobek naukowy dr M. Nawrot-Borowskiej jest bardzo liczny i bogaty. Począwszy od roku 2003, kiedy opublikowała kilka pierwszych tekstów, do dzisiaj, dorobek ten łącznie obejmuje 85 publikacji, w tym 72 po uzyskaniu stopnia doktora. W tej liczbie, zdecydowaną większość dorobku – 55 publikacji Habilitantka przygotowała samodzielnie, 17 pozycji – we współautorstwie, co świadczy zarówno o jej samodzielności w pracy naukowo-badawczej, jak i o kompetencjach w zakresie działań zespołowych.

Dorobek naukowy Habilitantki jest jednorodny – dotyczy przeszłości wychowawczo-edukacyjnej, i chociaż Autorka prezentuje go w kilku wskazanych obszarach badawczych, to są one spójne i komplementarne. Problematyce rodziny, dziecka i wychowania dr M. Nawrot-Borowska poświęciła kilkanaście lat pracy naukowo-badawczej i ten kierunek badawczy – jak informuje w Autoreferacie – zamierza kontynuować w kolejnych inicjatywach naukowych¹⁰. Całość tej obszernej twórczości naukowej należy ocenić pozytywnie, zdecydowanie wyróżniając się w niej monografie, artykuły i rozprawy stanowiące główne osiągnięcie naukowe, włączone przez Autorkę do zbioru pod tytułem: „Dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w II połowie XIX i na początku XX wieku”. Uważam, że dr Monika Nawrot-Borowska, zarówno dorobkiem jak i doświadczeniem naukowym udowodniła, że zasadne jest ubieganie się przez Nią o nadanie stopnia naukowego doktora habilitowanego.

IV. OCENA DOROBKU DYDAKTYCZNEGO I POPULARYZATORSKIEGO ORAZ WSPÓŁPRACY MIĘDZYNARODOWEJ

(§ 5 rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 2011 roku w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego)

Bogatą działalność naukowo-badawczą dr M. Nawrot-Borowskiej uzupełnia Jej intensywna aktywność dydaktyczna, popularyzatorska, organizacyjna i w zakresie współpracy międzynarodowej.

¹⁰ W przygotowaniu znajduje się publikacja pt. *Dziecko i dzieciństwo na ziemiach polskich w świetle źródeł narracyjnych XIX i początku XX wieku*, opracowywana we współautorstwie z prof. K. Jakubiakiem. Z kolei, w obszarze badań nad zabawkami, planowane są pogłębione studia nad polskimi zabawkami patriotycznymi, a także opublikowanie wyboru źródeł do dziejów zabawek dziecięcych w minionych wiekach – wspólnie z prof. dr hab. D. Żołądz-Strzelczyk i dr hab. K. Kabacińską-Łuczak (Autoreferat, s. 29).

➤ **Projekty i granty badawcze**

Habilitationka brała udział w realizacji 3. projektów badawczych (2 uczelniane i 1 krajowy). Realizowała 2 indywidualne projekty badawcze poświęcone wychowaniu zdrowotnemu i higienie dzieci i młodzieży na ziemiach polskich w XIX i na początku XX wieku (2007–2010; 2011–2013). Jako główny wykonawca uczestniczyła w realizacji wspomnianego grantu badawczego *Zabawki dziecięce na ziemiach polskich do końca XIX wieku* (NCN; OPUS 4; 2013–2016).

W ramach realizacji grantu Habilitationka przeprowadziła 2. dwie zagraniczne naukowe kwerendy źródłowe, szlakiem niemieckich muzeów zabawek (Norymberga, Coburg, Sonneberg, Neustadt, Coburg, Arnstadt), połączone z udziałem w Festiwalu Dawnych Zabawek i Lalek na terenie Turynii. Jest współautorką (z D. Żołędź-Strzelczyk i K. Kabacińską-Luczak) koncepcji pierwszego w Polsce Festiwalu Starych Zabawek w Kudowie Zdroju, realizowanego we współpracy z Muzeum Zabawek w Kudowie Zdroju.

➤ **Konferencje**

Na aktywność naukową Habilitationki wskazuje Jej udział w latach 2003–2019, w krajowych i międzynarodowych konferencjach, podczas których wygłosiła referaty, bądź zabierała głos w dyskusji. Po uzyskaniu stopnia naukowego doktora wygłosiła 54 referaty na konferencjach i seminariach naukowych – 15 międzynarodowych (w tym 2 zagranicznych) i 39 krajowych, organizowanych przez ośrodki akademickie i instytucje naukowe w Suczawie, Żylinie, Gdańsku, Krakowie, Poznaniu, Olsztynie, Lublinie, Łodzi, Wrocławiu, Rzeszowie, Białymstoku, Kielcach, Zielonej Górze, Kaliszu, Gorzowie Wielkopolskim, Bydgoszczy (dokładny wykaz: Załącznik 4, pkt. II. I).

Była organizatorką 7. oraz współorganizatorką 5. ogólnopolskich konferencji oraz seminariów. W Komitecie organizacyjnym I Ogólnopolskiego Zjazdu Historyków Wychowania (2019) pełniła funkcję koordynatora jednej z sesji tematycznych.

Zorganizowała 10 certyfikowanych warsztatów naukowo-metodycznych, dotyczących problematyki wspierania rozwoju dziecka. Kilukrotnie pełniła rolę moderatorki części obrad plenarnych, współprowadzącej sekcje tematyczne, sekretarza sekcji czy prowadzącej panel dyskusyjny. Brała udział w 22 konferencjach i seminariach pedagogicznych i historyczno-pedagogicznych, zabierając głos w dyskusji.

➤ **Staż i współpraca naukowa**

Dr M. Nawrot-Borowska odbyła staż naukowy, zrealizowany w Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Wychowania na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Gdańskiego, pod kierownictwem naukowym prof. dra hab. K. Jakubiaka (01.10.2018–31.12.2018).

Ponieważ w jednostce, w której Habilitantka obecnie pracuje, jest jedynym pedagogiem zajmującym się historią wychowania, podjęła współpracę ze środowiskiem historyków wychowania na Uniwersytecie Gdańskim (z prof. R. Grzybowskiem i prof. K. Jakubiakiem), a także z Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (z prof. D. Żołądź-Strzelczyk oraz dr hab. K. Kabacińską-Łuczak).

➤ **Symposium naukowe**

W ramach współpracy ze Związkiem Polaków w Rumunii, w 2016 r., Habilitantka uczestniczyła w symposium naukowym *Dni Polskie – Blżej siebie* w Suczawie; w 2018 r., na zaproszenie Związku odbyła wyjazd studyjny do Rumunii (28.04.2018–05.05.2018).

Od roku 2011 uczestniczy w rocznym Ogólnopolskim Seminarium Naukowym Historyków Wychowania pn. *Warsztat badawczy historyka wychowania*, organizowanym w Obrzycku przez poznańskich historyków wychowania.

➤ **Członkostwo w towarzystwach naukowych**

Od roku 2013 dr M. Nawrot-Borowska jest członkinią Towarzystwa Historii Edukacji.

➤ **Zadania dydaktyczne i organizacyjne na macierzystej Uczelni**

- Prowadzenie wykładów i konwersatoriów z historii wychowania, historii myśli pedagogicznej, historii opieki nad dzieckiem, dziejów wychowania w rodzinie, kierunków i nurtów współczesnej pedagogiki; innych przedmiotów na kierunku pedagogika i pedagogika wczesnoszkolna na studiach stacjonarnych i niestacjonarnych; seminariów licencjackich i magisterskich (w latach 2009–2018 wypromowała 171 dyplomantów (94 licencjantów, 77 magistrów).
- W latach 2013–2016 Habilitantka pełniła funkcję rzecznika dyscyplinarnego w Komisji Dyscyplinarnej dla Studentów (od 2017 – przewodnicząca). Od 2013 – członkini: Komisji ds. Oceny Wniosków Młodych Naukowców Instytutu Pedagogiki, Zespołu ds. Promocji Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Rady Interesariuszy Instytutu Pedagogiki; w 2015 była członkinią Rady Naukowej Dni Instytutu Pedagogiki podczas sesji dyplomantów.
- Kilukrotnie pełniła opiekę nad studentami (opiekunka roku, opiekunka kierunkowych praktyk studenckich).
- Od 2014 r. koordynuje działania Koła Naukowego Wspierania i Kreowania Rozwoju Dziecka na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.
- W roku 2014 uczestniczyła w pracach zespołu opracowującego projekt Konsorcjum „Edukacja na rzecz innowacyjności regionu” w ramach programu „Regionalna Strategia

Innowacji” oraz w pracach nad Laboratorium Rozwijania Kreatywności i Podnoszenia Standardów Opieki nad Dzieckiem w ramach programu „Innowacje Społeczne”.

- W latach: 2015, 2016 i 2018 koordynowała organizację Dnia Otwartego z ramienia Instytutu Pedagogiki.

➤ **Działalność popularyzatorska**

- W latach 2007–2017 Habilitantka prowadziła 9 międzywydziałowych wykładów fakultatywnych na studiach stacjonarnych i niestacjonarnych na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, poruszających problematykę dziejów dziecka i dzieciństwa, w tym zabaw i zabawek, codzienności dziecięcej, seksualności, edukacji kobiet. Od kilku lat jest wykładowczynią na bydgoskich i regionalnych (Barcin, Żnin, Świecie, Piła) Uniwersytetach Każdego Wieku, Uniwersytetach Trzeciego Wieku, Akademii Sztuk Wszelakich, Uniwersytecie Małego Odkrywcy, Uniwersytecie Dziecięcym.
- Pełni funkcję członkini Rady Programowej Akademii Sztuk Wszelakich oraz Latającego Uniwersytetu Każdego Wieku, a także Rektorki Małego Uniwersytetu Dziecięcego (projekty Kujawsko-Pomorskiego Centrum Kultury w Bydgoszczy).
- W przedszkolach, szkołach i bibliotekach w Bydgoszczy i regionie prowadziła zajęcia z zakresu historii życia codziennego dziecka, zabaw i zabawek; współpracuje z bydgoską grupą rekonstrukcyjną Dromedar Retro&Bis, w której jest konsultantką życia codziennego i rodzinnego ludności cywilnej XIX/XX wieku, w tym dziecka i dzieciństwa (kultura materialna: ubiory, sprzęty, zabawki).
- Od roku 2009 aktywnie uczestniczy w Bydgoskim Festiwalu Nauki (BFN), popularyzując swoje wyniki badań w formie autorskich wykładów, wystaw i warsztatów; wielokrotnie była opiekunką naukową inicjatyw podejmowanych przez studentów w ramach BFN, trzykrotnie (2013, 2017, 2018) pełniła merytoryczny i organizacyjny nadzór nad wszystkimi imprezami organizowanymi przez studentów i pracowników Instytutu Pedagogiki oraz partnerów zewnętrznych Uniwersytetu, pełniąc funkcję koordynatorki wydziałowej i instytutowej
- Brała udział w nagraniu telewizyjnym popularyzującym ścieżkę nauk społecznych BFN, opowiadając o specyfice zabawy dziecięcej (2015), a także w wywiadzie radiowym towarzyszącym wystawie „Zdrowie i higiena naszych pradziadków” (2012). Udzieliła wywiadu telewizyjnego w TVP3 nt. ponadczasowego kanonu zabawek dziecięcych (2018).

➤ **Nagrody, wyróżnienia**

- Za osiągnięcia naukowo-badawcze, organizacyjne i dydaktyczne dr M. Nawrot-Borowska otrzymała w latach 2011 i 2013 nagrody (zespołowa III stopnia), w 2015 wyróżnienie (indywidualne) JM Rektora UKW w Bydgoszczy.
- Podczas oceny pracy na stanowisku adiunkta na Wydziale Pedagogiki i Psychologii w UKW (w latach 2011–2013, 2013–2015, 2015–2017), w *Karcie okresowej oceny nauczyciela akademickiego* Habilitantka trzykrotnie otrzymała ocenę wyróżniającą.

Jak wspomniałam, dorobek dr M. Nawrot-Borowskiej w zakresie prowadzonej działalności dydaktycznej, popularyzatorskiej organizacyjnej oraz współpracy z zagranicą jest znaczący i zasługuje jak najbardziej na pozytywną ocenę.

KONKLUZJA

Stwierdzam, że dorobek naukowy, dydaktyczny i popularyzatorski doktor Moniki Nawrot-Borowskiej spełnia warunki określone w ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595 z późn. zmianami i nowelizacją w 2011 i 2016 r.) oraz w rozporządzeniu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 2011 r. w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego (Dz.U. nr 196, poz. 1165), dlatego **popieram** wniosek o nadanie **doktor Monice Nawrot-Borowskiej** stopnia doktora habilitowanego nauk społecznych w zakresie dyscypliny pedagogika.

Joanna Sosnowska